

УДК 811.112.2'373:821.112.2(569.4) – 1.09

Юлія Лещук¹⁵

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕЙТРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА

Висвітлено особливості актуалізації стилістично нейтральної лексики, а саме дієслів “trinken”, “schlafen”, “schweigen” та “schwimmen” у віршах німецькомовного поета єврейського походження Пауля Целана. Окреслено причини, які зумовлюють потребу в дослідженні семантичних особливостей нейтральної лексики у віршовому просторі: поетичний текст Пауля Целана – герметичний вірш, де заковано систему ментальної бази поета, його художньо-естетичної свідомості та способів концептуалізації дійсності, яка знаходить мовну об’єктивацію у найнесподіваніших художніх засобах, авторських інновативах. Особливостями стилістично нейтральної лексики є те, що саме у художньому тексті слова набувають невластивих їм значень чи змінюють існуючі: слово або втрачає повноту свого словникового семантичного обсягу, або набуває нового, релевантного лише для певного контексту значення. Оскільки лірика Пауля Целана є герметичною, зашифрованою, вивчення семантичних особливостей стилістично нейтральної лексики у його текстах є необхідним у декодуванні імплікованих індивідуально-авторських смислів.

Ключові слова: нейтральна лексика, актуалізація, паралельний шифр, позамовна реалія, індивідуально-авторська метафора.

Постановка наукової проблеми та її значення. Хоча денотативний аспект значення є головним у його семантичній структурі, в художньому тексті він часто займає вторинне місце. Будь-який мовний елемент у художніх, зокрема віршованих текстах може зазнавати актуалізації, бути стилістично маркованим. Тому в аналізі віршованих текстів варто враховувати те, що саме в художньому просторі найбільше проявляються додаткові інформаційні та естетичні можливості слова. Оскільки лірика Пауля Целана є герметичною, зашифрованою, вивчення семантичних особливостей стилістично нейтральної лексики у його текстах необхідна в декодуванні імплікованих індивідуально-авторських смислів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Герметичній ліриці Пауля Целана присвячено численні розвідки українських та іноземних науковців, які досліджують інтертекст у його творчості, аналізують окремі вірші та творчість загалом у лінгвостилістичному, порівняльному підходах. В Україні найбільший внесок у розкриття феномену Пауля Целана зробив інтегрованими розвідками Петро Рихло. Інтерпретацію Целанових віршів пропонують такі закордонні вчені, як Б. Алеманн, В. Х. Альбрехт, А. Барнерт, Г. Бауманн, Ж. Боллак, Т. Бук, Б. Бюшенштайн, Б. Відеманн-Вольф, Е. Гюнцель, Ж. Дерріда, Г. Ельке, В. Еммеріх, О. Лоренц, В. Меннінгхаус, Е. Мойтен, Л. Ольшнер, О. Пьоггелер, Дж. Фельстінер, К. Фосвінкель, П. Шварц, Й. Шульце, М. Янц та ін.

Щоб зрозуміти герметичні тексти Пауля Целана, вчені пропонують пошук «мінливих ключів» (вираз П. Рихла), «позамовних реалій» (Б. Аллеманн), «паралельних шифрів» (В. Меннінгхаус), тобто тих точок перетину, які пов’язують мовний простір поетичного світу Пауля Целана з доступною нам емпіричною реальністю. В. Меннінгхаус пов’язує поняття паралельних шифрів із групами слів, так званих *Topoi* (певних поетичних кліше), серед яких виділяє такі: астрологічні (“Himmel”, “Stern”, “Mond”, “Sonne”), геологічно-хімічні (“Meer”, “Land”, “Erde”, “Gebirge”, “Gletscher”, “Schnee”, “Eis”), ботанічні (“Blume”, “Baum”, “Blatt”), оптичні (“Licht”, “Schatten”), антропологічні (“Auge”, “Mund”, “Lippen”, “Hand”, “Herz”, “Haar”, “Haut”, “Atem”), хронологічні (“Zeit”, “Uhr”, “Stunde”, “Tag”, “Abend”, “Sommer”, “Herbst”, “Winter”, “Erinnerung”, “Vergessen”). Ці групи слів, за словами науковця, є складовими взаємної комунікації Целанових віршів. Тобто паралельні шифри дозволяють інтерпретацію одного поетичного моменту через пояснення іншого [11, 84]. Вважаємо, що з-поміж стилістично

¹⁵© Лещук Ю., 2015

нейтральних лексем дієслова “trinken”, “schlafen”, “schweigen” та “schwimmen” можна віднести до групи паралельних шифрів у віршованих текстах Пауля Целана, оскільки вони є частотними та дозволяють простежити імпліковані у поетичному просторі мотиви.

Основною **метою** статті є дослідження семантичних особливостей стилістично нейтральної лексики у контексті віршів Пауля Целана. **Завдання** статті передбачають вивчення особливостей імпліцитного та експліцитного планів, вжитих автором нейтральних лексем у віршованих текстах, пошук у них міфічних та містичних алюзій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Усе – символ» – цим виразом Й.-В. Гете можна лаконічно і влучно охарактеризувати природу поетичного тексту Пауля Целана, німецькомовного поета-герметиста. Герметичний вірш характеризується відсутністю мовних кліше, мовним скепсисом, грою слів, експериментами з формою, порушенням логічних зв'язків між елементами вірша – тобто наскрізним ламанням усталених канонів віршованого мовлення. Незважаючи на свою стриманість, слово наповнює герметичний текст цілою сукупністю алюзій і символічних значень, які значно поглиблюють і розширюють смислові рамки тексту. «Навіть коли окреме слово чи поетичний фрагмент існують поза логічними зв'язками, вони повинні відобразити в собі та передати читачеві найширші контексти об'єктивної та суб'єктивної дійсності» [2].

У дестереотипізованому поетичному мовленні Пауля Целана денотативне значення стилістично нейтральних лексем “trinken”, “schlafen”, “schweigen” та “schwimmen” втрачається, натомість вони набувають символічних смислів.

Дієслово **trinken (numu)** є частотним у віршованих текстах Пауля Целана: “*Wir tranken mit gierigen Mündern: / es schmeckte wie Galle, / doch schäumt' es wie Wein*” («Ми **нули** жадібними устами: / це смакувало, як жовч, / хоча й пінилось, як вино» [7, 125]), “*Sie mischt ihr Lächeln in den Becher Wein: / du mußt ihn trinken, in der Welt zu sein*” («Вона підмішує його [свій сміх] в бокал вина: / ти мусиш **вунуму** цей світ до дна» [7, 119]), “*was wir jetzt trinken, / stillt den Durst der Stunden*” («те, що ми зараз **н'ємо**, / галує спрагу годин» [7, 115]), “*Sie trinken die Augen der Sehenden leer und die Augen der Blinden*” («Вони **випивають** очі зрячих та очі незрячих» [7, 91; 8, 45, 50–52]).

Частотний повтор дієслова “trinken” у вірші “Todesfuge” сигналізує про приреченість, безкінечне страждання в'язнів концтабору:

Schwarze Milch der Frühe wir **trinken** sie abends

Wir **trinken** sie mittags und morgens wir **trinken** sie nachts

Wir **trinken** und **trinken** [8, 97].

Дієслово “trinken” набуває у віршах префікса *zu*, отримуючи таким чином значення напрямку руху, через процес пиття – наближення до чогось: “*Wem trinken wir Träume noch zu, als dem langsamen Rad?*” («За кого ж ми сні наші **вун'ємо**, як не за жорно?» [7, 39]), “*so halt ich mit dir Tafel, trink dir zu*” («за тебе я **підношу** келих свій» [7, 87; 8, 33, 45]).

Так і люди наближаються до Ісуса Христа, п'ючи замість води Його кров: «Господь – то мій Пастир [...] на пасовиськах зелених оселить мене, на тихую воду мене запровадить!» [1]. Однак замість освіжаючої води спраглі «причащаються кров'ю [...], напування перетворюється на жертвний ритуал. [...] спиваючи кров, жертви містично єднаються з ним» [5]:

Zur **Tränke** gingen wir, Herr.

Es war Blut, es war,

was du vergossen, Herr.

Wir haben **getrunken**, Herr.

Das Blut und das Bild, das im Blut war, Herr.

Bete, Herr.

Wir sind nah [8, 97].

У віршах Пауля Целана кров не лише п'ють, нею поять: “*Mit dem Blut aus den verworrenen / Wunden tränkst du deine Dornen*” («Кров'ю із заплутаних / ран ти **ноїш** свої шипи») [8, 58].

Семантику лексеми “trinken” можемо інтерпретувати з перспективи міфології: у підземному царстві Аїд є ріка Лета, ріка забуття. Мертві п’ють з неї воду [3]. Так, процес пиття може означати смерть ліричного героя: “*Du hörst auch schon triefen die Milch, daß du trinkst aus den / Scherben / den Saft, den im Schlaf du geschlürft aus den Spiegeln des Winters*” («*Tu вже чуєш капання молока як знак, щоб ти **пив** із уламків сік, який уві сні ти висьорбав із люстер зими*») [8, 21].

Варто згадати про наклеп, що зародився в XII ст. в Англії і наступні сім віків був причиною гибелі десятки тисяч юдеїв [6]. Тоді панувала думка, що євреї під час релігійних ритуалів вбивають неєвреїв і п’ють їхню кров. Навіть у 1930-х рр. нацисти на сторінках газети “*Stuerner*” регулярно публікували зображення рабинів, які п’ють кров у дітей. Можливо, інтерпретуючи семантику лексеми “trinken” у текстах Пауля Целана, варто зауважити цей момент.

Лексема **schweigen** означає у текстах автора не просто **мовчати**. За словами Е. Мойтена, «коли ти мовчиш, ти даєш можливість Богу діяти і говорити» [пер. – Ю. Л.] [12, 234]: “*der uns die Welt verhüllt, wo jedes Du ein Ast ist, / an dem ich hänge als ein Blatt, das **schweigt** und schwebt*” («*що вгорне світ, де кожен ти – це гілка, / де я – листок, що вдаль **безмовно** лине*» [7, 87; 8, 45]. Для Майстра Екгарта мовчання – це сфера обителі душі, де відбувається зустріч із Богом у чистому безформному образі [10, 97].

Мовчання – невід’ємна складова Йом ха-Шоа (день пам’яті жертв Голокосту). Ортодоксальний рабин запропонував, щоб у цей день юдеї збиралися в синагоги і не вимовляли ні слова: «Вони повинні сидіти мовчки, не проголошувати Каддиш («поминальну молитву»), оскільки молитва – це захоплення величчю Бога, а це не пасує для Йом ха-Шоа» [6, 350].

Лексема **schwimmen** (**плавати**) втрачає своє денотативне значення у віршованих текстах П. Целана: “*das schwimmende Wort*” («**плаваюче слово**»), “*das schwimmende Licht*” («**плаваюче світло**») [8, 285, 93]. В українській мові дієслово “schwimmen” перекладається як «плавати» та «пливти», різниця між цими словами незначна, проте в текстах П. Целана – значуща. Так, віршовий рядок “*Ich schwimme, ich schwimme*”, можливо, перекладається саме як «я плаваю, я плаваю», а не «я пливу, я пливу», оскільки відсутність крапки в кінці тексту очевидно імплікує стагнацію дії, відсутність зміни об’єкта в просторі:

Sprengungen, Schlafbomben, Goldglas.

Ich schwimme, ich schwimme [8, 257].

В. Меннінгхауз вважає, що у семіологічному процесі «плавання» (“Schwimmen”) втілено бажання висловитися (“daß das “Schwimmen” oft die semiologische Bewegungsform des angestrebten “Sprechens” vorstellt”) [11, 104]. Тобто «плавати» означає володіти нереалізованим бажанням висловитися. Отже, у творах П. Целана мерці, «**плаваючи...**» (“...schwimmen die Toten”), мають що сказати живим:

Zu zweien schwimmen die Toten,

zu zweien, umflossen von Wein.

Im Wein, den sie über dich gossen,

schwimmen die Toten zu zweien [8, 70].

Варто також згадати, що, відповідно до давніх германських уявлень, душі ненароджених та мертвих людей плавали у воді (один із варіантів походження слова “See” – саме від лексеми “Seele”) [9, 1430]. Танатичні мотиви імпліковано у словосполученні “*sargschön schwimmendes Morgen*” («**плаваюче** прийдешиє, красиве, як труна») [8, 193]. Труна як символ прийдешинього дня сигналізує про прийдешиню смерть.

У віршованих текстах П. Целана частотною є лексема **schlafen** (**спати**): “*Ein Wort, das schlief, als wirs hörten, / schlüpft unters Laub*” («**Слово, що **спало**, коли ми його почули, / заривається в листя**» [7, 111]), “*Wir schliefen nicht mehr, denn wir lagen im Uhrwerk der Schwermut*” («**Ми не **спали**, тому що лежали серед шестерень дзитаря туги**» [7, 79]), “*Im Spiegel ist Sonntag, / im Traum wird geschlafen, / der Mund redet wahr*” («**В люстерці – неділя, / у маренні **спиться**, / уста кажуть правду**» [7, 59; 8, 49, 43, 39].

Аналізуючи семантику дієслова *schlafen*, доречно згадати слова Г. Пагутяк: «Після надто великих і тривалих переживань людина може поринути в глибокий сон. Як учні Христа в Гетсиманському саду» [4, 244]. При цьому письменниця стверджує, що сни більш реальні, ніж сама реальність, і більш правдиві, бо «це сни, спричинені нестерпністю існування» [4, 244]. П. Рихло зауважує, що сон – це сюрреалістичне тлумачення смерті, адже остання в архетипному сенсі рівносильна забуттю [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, стилістично нейтральна лексика, зокрема дієслова “trinken”, “schlafen”, “schweigen” та “schwimmen”, у поетичному світі П. Целана містить індивідуально-авторські характеристики. Денотативне значення цих слів є вторинним або ж узагалі недоречним в інтерпретації імплікованих автором поетичних мотивів. Стилiстично нейтральне слово має особливе для поета значення, воно збагачується повною гамою особистих почуттів, спогадів, асоціацій. Перспективним убачаємо дослідження особливостей не лише стилістично нейтральної дієслівної, а й іншої лексики у текстах П. Целана.

Джерела та література

1. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового Завітів. – К. : Вид-во Київ. Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1407 с.
2. Літературознавча енциклопедія / Ю. І. Ковалів. – К. : ВД «Академія», 2007. – 608 с.
3. Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. Т. 1 / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 671 с.
4. Пагутяк Г. Сні Юлії і Германа : роман / Г. Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 304 с.
5. Рихло П. В. Творчість Пауля Целана як інтертекст : дис. ... д-ра наук : 10.01.04 «Література зарубіжних країн», 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Петро Васильович Рихло ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : [б. в.], 2006. – 584 с.
6. Телушкин Р. И. Энциклопедия еврейской культуры. Кн. 2: Древняя традиция в современном мире / Раввин Иосиф Телушкин ; [пер. с англ. Г. Порогера, С. Демин]. – Ростов н/Д : Феникс ; Краснодар : Неоглори, 2010. – 494 с.
7. Целан П. Мак і пам'ять : поезії / Пауль Целан ; [пер. з нім. та післям. П. Рихла]. – Чернівці : Книги–XXI, 2013. – 148 с.
8. Celan P. Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe / P. Celan. – Frankfurt a/M. : Suhrkamp, 2005. – 1000 S.
9. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 5., überarb. Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
10. Goldstein D. Das Judentum und seine Legenden / David Goldstein // Neuer Kaiser Verlag. – Klagenfurt : Buch und Welt, 1990. – 144 S.
11. Menninghaus W. Paul Celan. Magie der Form / Winfried Menninghaus // Suhrkamp. – Frankfurt a/M., 1980. – 291 S.
12. Meuthen E. Bogengebete: Interpretationsansätze zu George, Rilke u. Celan ; Sprachreflexion u. zykl. Komposition in d. Lyrik d. Moderne / Erich Meuthen. – Frankfurt a/M. : Peter Lang Verlag, 1983. – 299 S.

References

1. Bibliia. 2004. *Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitiv*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoi Patriarkhii.
2. Kovaliv, Yu. I., ed. 2007. *Literaturoznachna Entsyclopediia*. Kyiv: Academia.
3. Tokariiev S. A., ed. 1987. *Mify Narodov Mira*. Moskva: Sovremennaia Entsyclopediia.
4. Pahutiak, Galyna. 2011. *Sny Yulii ta Hermana*. Kyiv: Yaroslaviv Val.
5. Rykhlo, Petro. 2006. “Tvorchist Paulia Tselana yak intertekst”. Ph.D. diss., Institut Literatury Imeni T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.
6. Telyshkin, Ravvin Iosif. 2010. *Entsyclopediia Yevreiskoi Kultury. Kniga 2: Drevniaia Traditsiia v Sovremennom Mire*. Rostov na Donu: Feniks; Krasnodar: Neoglori.
7. Tselan, Paul, and Rykhlo, P., pereklad ta pisliamova. 2013. *Mak i Pamiat: Poezii*. Chernivtsi: Knyhy–XXI.
8. Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe*. Frankfurt a/M.: Suhrkamp.
9. Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*. 2003. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag.
10. Goldstein, David. 1990. “Das Judentum und seine Legenden”. *Neuer Kaiser Verlag*. Klagenfurt: Buch und Welt.
11. Menninghaus, Winfried. 1980. “Paul Celan. Magie der Form”. *Suhrkamp*. Frankfurt a/M.
12. Meuthen, Erich. 1983. *Bogengebete: Interpretationsansätze zu George, Rilke u. Celan; Sprachreflexion u. zykl. Komposition in d. Lyrik d. Moderne*. Frankfurt a/M.: Peter Lang Verlag.

Лещук Юлия. Семантические особенности нейтральной лексики в поэтическом тексте Пауля Целана. Освещены особенности актуализации стилистически нейтральной лексики, а именно глаголов “trinken”, “schlafen”, “schweigen” и “schwimmen” в стихах немецкоязычного поэта еврейского происхождения Пауля Целана. Определены причины, обуславливающие необходимость в исследовании семантических особенностей нейтральной лексики в стихотворном пространстве: поэтический текст Пауля Целана – герметичное стихотворение, где закодирована система ментальной базы поэта, его художественно-эстетического сознания и способов концептуализации действительности, что находит языковую объективацию в разных художественных средствах, авторских инновативах. Особенности стилистически нейтральной лексики есть то, что именно в художественном тексте слова приобретают несвойственных им значений или меняют существующие: слово или теряет полноту своего словарного семантического объема, или приобретает новое, релевантное только для определенного контекста значение. Поскольку лирика Пауля Целана герметичная, зашифрованная, изучение семантических особенностей стилистически нейтральной лексики в его текстах необходимо в декодировании имплицитных индивидуально-авторских смыслов.

Ключевые слова: нейтральная лексика, актуализация, параллельный шифр, внеязыковая реальность, индивидуально-авторская метафора.

Yulia Leshchuk. Semantic Features of the Neutral Language in a Poetic Text of Paul Celan. The article deals with the peculiarities of stylistically neutral words, namely verbs “trinken”, “schlafen”, “schweigen” and “schwimmen” in poetic texts of a German-Jewish poet Paul Celan. The reasons for such a study are outlined in the article: the poetic text of Paul Celan is a hermetic poem, that represents a coded system of mental framework of the poet, his artistic and aesthetic consciousness and ways of conceptualizing of reality. Hermetic poem is characterized by the absence of language clichés, linguistic skepticism, experiment with the form of verse, a violation of logical connections between the elements of the poetic text. Stylistically neutral words gain new meanings in a literary text; these meanings are relevant only in the poetic context. In order to understand hermetic texts of Paul Celan interpreter has to take into consideration the notion of “parallel codes”, the words, which are components of the mutual communication of poet’s texts. Stylistically neutral verbs “trinken”, “schlafen”, “schweigen” and “schwimmen” can be defined as “parallel codes” in poetic texts of Paul Celan, since they are frequent and contribute to decoding of implicated meanings in the poems.

Key words: stylistically neutral words, actualization, parallel code, extra-linguistic reality, individual author’s metaphor.